

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНО-НАУКОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті обґрунтовані концептуальні засади та методологічне підґрунтя ефективної підготовки майбутніх учителів початкових класів до здійснення педагогічних досліджень у сучасних умовах.

Ключові слова: концепція, методологія, професійна підготовка, майбутній учитель початкових класів.

Приведення якості підготовки педагогічних кадрів у відповідність із світовими стандартами, формування професійних знань на засадах “відкритої освіти” вимагає серйозної перебудови діяльності вищої школи. У Державній національній програмі “Освіта (Україна ХХІ століття)” наголошується, що упровадженням нової освітньої парадигми є звернення до духовних витоків людини, формування освіченої, творчої особистості, становлення її фізичного і морального здоров’я, відтворення й трансляція культури і духовності в усій різноманітності розвитку людини вітчизняних та світових зразків.

Однак для сучасної традиційної системи педагогічної освіти характерними залишаються спрямованість на формування особистості із соціально заданими й ідеологічно орієнтованими якостями, засвоєння системи “ЗУН”, трактованих із позицій діалектичного матеріалізму, репродуктивні, пояснювально-ілюстративні методи навчання, авторитарність і суб’єктно-об’єктний стиль управління навчальним процесом, переважання монологічних форм спілкування у системі “викладач-студент”. Іншими словами, система підготовки вчителя разом з перевагами (фундаментальність, науковість, орієнтація на професійну діяльність і тісний зв’язок із практикою тощо) має низку недоліків, пов’язаних із великою кількістю навчальних програм, і як наслідок, перенасиченням існуючих освітніх стандартів та об’єму нормативних знань і вмінь. Крім того, авторитарні підходи до управління освітою стримують ініціативність і творчий характер навчально-виховного процесу, а спрямованість на одержання “ЗУН” гальмує загальнокультурний та духовний розвиток особистості студента, орієнтує на професійну підготовку, а не на професійну компетентність.

Означена проблема знаходиться в центрі дослідження низки науковців. Зокрема, удосконаленню системи підготовки майбутніх учителів початкових класів присвячують свої роботи Б.М.Андрієвський, А.М.Коломієць, Л.С.Коржова, О.Я.Митник, І.О.Пальшкова, Л.Є.Петухова, О.Я.Савченко, Л.О.Хомич та ін. Вихідні положення особистісно орієнтованого навчання як ключової умови формування професійних компетентностей закладено в працях А.А.Андрєєва, Н.М.Бібік, О.В.Бондаревської, В.І.Бондаря, І.Я.Якиманської. Ряд дослідників (В.О.Кан-Калик, Л.В.Кондрашова, О.Г.Мороз, В.К.Платонов, С.Л.Рубіштейн, П.М.Якобсон) схиляються до думки, що узагальнюючим показником ефективної підготовки майбутнього педагога є його професійна культура. Аналіз відповідних наукових джерел і узагальнення досвіду роботи вищої педагогічної школи засвідчують необхідність обґрунтування концептуально-дидактичної основи підготовки студентів до зазначеного виду професійної діяльності в умовах освітнього простору ВНЗ.

Мета статті полягає в обґрунтуванні концептуальних засад та методологічного підґрунтя ефективної підготовки майбутніх учителів початкових класів до здійснення педагогічних досліджень.

У світлі сучасних вимог до педагога на передній план виходить його здатність бути суб’єктом свого життя і професійної діяльності. Навчання у ВНЗ має сприяти цілісному розвитку, саморозвитку й особистісному зростанню майбутніх фахівців, оволодінню досвідом і необхідними компетенціями. Тому діяльність сучасного вищого навчального закладу передбачає комплексну організацію навчально-виховних впливів, спрямованих на формування ціннісного ставлення до педагогічної професії, оволодіння системною

світоглядних принципів і переконань, теоретичних знань і практичних умінь, формування професійно значущих якостей, умотивовану готовності до систематичного самовдосконалення у процесі майбутньої діяльності. Насамперед це стосується реконструкції цільового, змістового і процесуально-діяльнісного компонентів педагогічної освіти в контексті створення оптимальних умов для виявлення і розвитку особистісного потенціалу майбутнього професіонала, забезпечення формування його фахової компетентності.

Успішне розв'язання висунутих перед вищою школою завдань, подолання існуючих протиріч вимагає чіткого визначення вихідних концептуальних положень формування фахівців нового типу мислення. У нашому випадку йдеться про обґрунтування методологічного підґрунтя ефективної підготовки майбутніх учителів початкових класів до здійснення педагогічних досліджень у сучасних умовах.

Як відомо, методологія – це вчення про наукове пізнання об'єктивної дійсності, система методів дослідження, що застосовуються в певній науці. У свою чергу, метод є засобом пізнання, оскільки знання, які містяться в ньому, визначають дії дослідника з пізнаваним об'єктом, підказують прийоми підходу до його вивчення і опису [7].

Методологія забезпечує об'єктивне пізнання через вивірені й апробовані правила, норми, вимоги розумової і практичної діяльності, що відбивають властивості та зв'язки реального світу, у нашому випадку – педагогічних процесів.

Ознайомлення з відповідними науковими джерелами засвідчує, що методологія наукового пошуку має складну ієрархічну структуру: філософський рівень (закони і категорії діалектичного матеріалізму), загальнонауковий (методи аналізу і синтезу, узагальнення, абстрагування, індукція і дедукція, системний, кібернетичний і синергетичний методи тощо) та частково науковий рівень (специфічні методи пізнання окремої науки, єдність термінологічного апарату, адекватність методів завданням дослідження, можливість верифікації (перевірки) результатів та інше). У будь-якому разі побудова методологічного підґрунтя ефективного розв'язання соціальних викликів до системи підготовки педагогів і, зокрема формування дослідницьких компетентностей майбутніх учителів початкових класів, детермінує врахування як існуючих суперечностей в системі підготовки педагогів, так і результатів критичного аналізу сучасних теорій вдосконалення роботи вищих навчальних закладів.

Основними протиріччями в роботі сучасної вищої педагогічної школи є невідповідність якості підготовки випускників ВНЗ рівню суспільного розвитку. До основних причин цього явища відноситься, насамперед, панування знанієвої парадигми, що диктує необхідність перебудови змістового і процесуального компонентів професійно-педагогічної освіти, створення умов для максимальної реалізації потенціальних можливостей студентів у нових соціокультурних і життєвих реаліях на засадах особистісно орієнтованого підходу. Останній характеризується як такий, що забезпечує розвиток індивідуума, сприяє розкриттю задатків, задоволенню освітніх, духовних, культурних і матеріальних потреб людини, професійну реалізацію в культурно-освітньому просторі [3].

Особистісно орієнтований підхід до навчально-виховного процесу, як наголошує І.Д.Бех, у нинішньому варіанті ґрунтується на принципах гуманістичної психології: самоцінності особистості, глибокої поваги та емпатії до неї, врахування її індивідуальних особливостей тощо [1, с.9]. Натомість О.Я. Савченко, розглядаючи феномен особистісно орієнтованого навчання, вважає, що основними його ознаками є діагностична основа, зосередженість на потребах студентів, гуманізація навчального спілкування, співпраця, переважання діалогу, пристосування методики до можливостей учня (студента) і стимулювання його розвитку і саморозвитку, орієнтація на культурологічні цінності [5, с.368].

Водночас перехід до культурологічного плюралізму у вітчизняній стратегії соціально-економічного розвитку дає підстави говорити про множинність концепцій особистісно орієнтованої освіти. Зокрема, у плані формування дослідницьких компетентностей вчителя

як показника його професіоналізму заслуговує уваги культурологічна концепція О.В.Бондаревської, суть якої полягає у “баченні освіти крізь призму поняття культури, тобто розуміння її як культурного процесу, що здійснюється в культуровідповідному освітньому середовищі, всі компоненти якого наповнені людськими сенсами і служать людині, що вільно проявляє свою індивідуальність, здібність до культурного саморозвитку і самовизначення в світі культурних цінностей” [2, с.59].

Психолого-дидактична концепція І.С.Якиманської базується на ідеї про те, що учень, як носій досвіду, суб’єктом пізнавальної діяльності стає лише при створенні умов для розкриття і розвитку його індивідуальних пізнавальних можливостей [8]. У свою чергу, В.В.Серіков доводить, що особистісно орієнтоване навчання реалізується створенням умов для повноцінного прояву і відповідного розвитку особистих функцій вихованців [6]. Педагогічне керівництво такою діяльністю включає готовність до творчості, спрямованість на формування образу “Я”, відповідальність за свою діяльність. Необхідним є використання проблемних, професійно орієнтованих ситуацій, в яких відбувається формування досвіду учня (у даному випадку студента).

Отже, можна стверджувати, що вдосконалення підготовки вчителя початкових класів і його компетентностей передбачає створення умов для активного входження майбутнього фахівця в ціннісний світ загальної і професійної культури. Особистісно зорієнтована культурологічна освіта є однією із “ступенів” освітніх “щаблів” входження людини до більш високих освітніх результатів – до професійної компетентності, до культури, до менталітету (Б.С.Гершунський).

Результати критичного аналізу відповідних наукових джерел дають підстави стверджувати, що узагальнюючим показником ефективної підготовки майбутнього педагога є його професійна культура, як складне утворення, інтегроване у особистісні спеціальні якості, фахові знання, уміння і навички, інтереси, мотиви, ціннісні орієнтації, здатність до систематичного самовдосконалення. Підтвердженням цьому є дослідження Б.Г.Ананьєва, О.В.Бондаревської, В.О.Кан-Калика, Л.В.Кондрашової, О.Г.Мороза, В.К.Платонова, П.М.Якобсона та інших. По суті, професійна культура педагога має статус інтегрованої категорії, що включає комплекс психолого-педагогічних якостей і набутої системи знань і вмінь, які знаходяться у відповідному співвідношенні й реалізуються через аксіологічні переконання в активну фахову діяльність.

Як бачимо, у світлі сучасних вимог педагогічна освіта має будуватися в контексті її відповідності канонам науки і культури й наповнюватися вузькопредметною суто професійною спрямованістю. Ця теза, з нашої точки зору, може розглядатися в якості одного із методологічних принципів формування професійних компетентностей майбутнього вчителя початкової ланки освіти.

Ефективність функціонування сучасної системи освіти, в тому числі її ланки – вищої школи, безпосередньо корелюється із синергетикою – наукою про великі системи, їх природою і механізмами розвитку. Синергетичний підхід до досліджуваних явищ і процесів у сучасних умовах набуває статусу міждисциплінарного методу пізнання, оскільки розвиток складних систем проходить за законами самоорганізації і самовдосконалення. Структурна перебудова, якісні і кількісні перетворення відбуваються за рахунок взаємодії складників системи, її підсистем і елементів.

Звідси, ключовим завданням сучасної освіти є забезпечення ефективного виконання всіма її ланками завдань з формування культурної, освіченої, громадсько-активної, професійно підготовленої до успішної діяльності особистості. На наші переконання, у світлі синергетичної парадигми має змінюватися і методологія вищої школи. Це – переосмислення існуючих системних перетворень в руслі загального еволюційного процесу, загальнонауковий характер педагогічних явищ і процесів, урахування спорідненості соціальної, економічної і психологічної сфери, розуміння і сприймання світу через синтез взаємовпливів і єдності різноманітних складових елементів як самої системи освіти, так і інших видів наукових знань.

Що стосується підготовки майбутнього вчителя початкових класів, то цілісність має бути реалізована у самому змісті освіти, де науково-педагогічна компетентність є специфічною формою фахової творчості, направленої на становлення духовних і інтелектуальних якостей педагога. У цьому випадку синтез суспільного досвіду та індивідуального сприйняття світу, можливість його творчого перетворення на основні особистісно-значущі цінності і внутрішні установи виступає як передумова якісної підготовки фахівця.

Виходячи з предмета нашого дослідження, вважаємо за доцільне акцентувати увагу на концепцію самоорганізаційної педагогічної діяльності С.В.Кульневича, що базується на засадах педагогічної синергетики. Згідно цієї теорії поведінка і пізнавальна діяльність має бути переведена в режим творчого пошуку і виробництва власних сенсів учіння і розвитку. Свідомість, як самоорганізована система, є носієм етичних цінностей, що виступають джерелом саморозвитку особистості. Тому ефективність взаємодії між суб'єктами навчання вимагає організації сприятливого зовнішнього середовища для прояву внутрішніх джерел саморозвитку і самоорганізації [4].

Створення відповідного середовища для формування дослідницьких компетенцій студентів педагогічного ВНЗ визначається необхідністю моделювання процесу професійної підготовки як особистісно-професійного досвіду. Категорія цінностей дозволяє розкрити особливості взаємодії внутрішнього світу людини із зовнішнім середовищем. За висловом І. Канта, вищі цінності буття (благо, добро, істина) є регулятивними у поведінці людини, а ціннісні орієнтації являються елементом структури особистості.

У будь-якому разі, на думку низки вчених (О.Г.Асмолов, І.Д.Бех, О.А.Вербицький, А.Г.Здравомислов, А.Й.Капська, Ю.П.Кулюткін), діяльнісний елемент структури особистості детермінується поняттям "ціннісні орієнтації". Цінності є компонентом внутрішньої структури індивіда, результатом досвіду, вони виконують вирішальну роль у визначенні принципового, суттєвого для людини від незначущого, несуттєвого. Система ціннісних орієнтацій, як одна із психологічних характеристик людини, відображає її ставлення до себе, оточуючого, до інших людей, чим впливає на особистісну поведінку, складає основу мотивації життєдіяльності людини.

У ході дослідження встановлено, що формування дослідницьких компетентностей майбутніх учителів початкових класів, насамперед, має проходити в якості прерогативних завдань у цілісній системі їх професійної підготовки. Це вимагає зосередження уваги на дотриманні наступних керівних положень: використання потенційних можливостей усіх видів навчально-виховної діяльності студентів; забезпечення цілісного режиму виконання науково-педагогічних досліджень упродовж усього періоду навчання у ВНЗ; організація пошукової роботи як у процесі виконання НДР, так і залучення студентів до участі у творчих науково-дослідницьких колективах, всебічне сприяння їх науковому зростанню.

Іншими словами, формування дослідницьких компетентностей педагога розглядається як програма, що інтегрує всі види педагогічного впливу на особистість майбутнього вчителя. Сутність комплексного впливу на наукову підготовку студента полягає в поєднанні всіх знань, які слугують її вирішенню. Інтеграція – це процес зближення наук, що забезпечує високий рівень міжпредметних зв'язків на якісно новій основі засвоєння навчального матеріалу.

Поза сумнівом, інтеграційні зв'язки є важливим засобом більш поглибленого засвоєння міжпредметних знань, забезпечення цілісного розгляду педагогічних явищ і процесів. У процесі підготовки вчителів початкових класів має реалізуватися комплексна програма, що синтезує змістове наповнення кожної конкретної науки відповідно до сучасного рівня її розвитку. На жаль, педагогічна наука ще не виробила чітких положень щодо структурування змісту освіти із поліфункціональних позицій, і проблема міжпредметних зв'язків та їх інтеграції залишається і досі актуальною.

Таким чином, існуючі в системі підготовки вчителів початкових класів протиріччя значною мірою спричинені недостатньою визначеністю її теоретико-методологічних засад.

Сучасні реалії диктують необхідність своєчасного і якісного реагування і переосмислення усталених підходів до організації і здійснення фахової підготовки спеціалістів.

Складність і багатоплановість завдань, пов'язаних із формуванням професійно-дослідницьких компетентностей студентів, вимагають опори на сучасні підходи до організації навчально-виховного процесу у вищій педагогічній школі. Це, зокрема, особистісно орієнтована спрямованість педагогічної діяльності на основі культурологічних, синергетичних, інтегративних і аксіологічних принципів її організації, а також – діяльнісно-особистісний характер розвитку задатків і здібностей студента, орієнтація на активне засвоєння знань і мислення, цілеспрямований вплив на навчання і виховання студента як суб'єкта свого професійного становлення і зростання.

У перспективі передбачається визначення та обґрунтування компонентів дослідницької компетентності майбутнього вчителя початкових класів, а також оптимізації педагогічних умов їх формування в освітньому просторі ВНЗ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех І.Д. Спадкові передумови розвитку особистості / І.Д.Бех // Рідна школа. – 1996. – № 7. – С.12-15.
2. Бондаревская Е.В. Теория и практика личностно ориентированного образования. – Ростов н/Д.: Изд-во РГПУ, 2000. – 352 с.
3. Гурин В.Е. Актуальные проблемы школьной и вузовской педагогики / В.Е.Гурин. – Москва-Краснодар: Кн. изд-во, 2000. – 139 с.
4. Кульневич С.В. Педагогика личности: от концепций до технологий. Учебн.-практич. пособие для уч., руковод., студентов, магистрантов и аспирантов пед. уч. завед., слушателей РШК / С.В.Кульневич. – Ростов-н/Д: Творческий центр “Учитель”, 2001. – 160 с.
5. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи [Підручник для студентів педагогічних факультетів] / О.Я.Савченко. – К.: Генеза, 1999. – 368 с.
6. Сериков В.В. Образование и личность. Теория и практика проектирования образовательных систем / В.В.Сериков. – М.: Лагос, 1999. – 271 с.
7. Философский энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
8. Якиманская И.С. Разработка технологии личностно ориентированного обучения / И.С.Якиманская // Вопросы психологии. – 1995. – №2. – С.31-42.

Ваколя Т.И.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-НАУЧНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

В статье обоснованы концептуальные основы и методологическое основание эффективной подготовки будущих учителей начальных классов к осуществлению педагогических исследований в современных условиях.

Ключевые слова: концепция, методология, профессиональная подготовка, будущий учитель начальных классов.

Vakolya T.I.

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF PROFESSIONAL AND SCIENTIFIC TRAINING FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

The article is grounded conceptual framework and methodological foundations of effective training of primary school teachers to implement educational research in modern conditions.

Key words: concept, methodology, training, primary school teachers.